

VAKFIN SATIŞI BAĞLAMINDA BİR RİSÂLE: İBN NÜCEYM (Ö. 970/1562), *FÎ SÛRETİ BEY'İ'L-VAKFİ LÂ 'ALÂ VECHİ'L-İSTİBDÂL*

Dr. Öğr. Üyesi Murat BEYAZTAŞ*

Özet: Vakıf, İslâm medeniyetinde müessese olarak önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda İslâm Hukukunun da ayrılmaz bir parçasını teşkil eder. Vakıflar kuruluş amaçlarına uygun olarak birçok mala sahip olur. Bu malların zaman içerisinde bir şekilde kullanılamaz hale gelmesi mümkündür. Diğer İslâm hukukçuları gibi Hanefîler'de de mutlak olarak vakıf mallarının satışı câiz olmamakla birlikte, bunların yeniden işlev görebilmesi için satış harici uygulanabilecek değişiklikler yeterli olmadığında ortaya çıkan çözüm şekli, satış olmuştur. Hanefî fakihlerden İbn Nüceym de kendi döneminde ortaya çıkan problemlerle ilgili, görüşlerine başvurulan önemli bir âlimdir. Kaleme almış olduğu, istibdâl olmadan vakfın satışı konulu risâlesinde müellif, vakıf mallarında satışın aslen mümkün olacağını belirtmiştir. Fakat bu uygulamanın öncelikle mal üzerindeki vakıf vasfının başka bir mala aktarılması amacıyla, istibdâl kapsamında gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre vakıf özelliğini tamamen ortadan kaldıracak satış, ancak istibdâl hükümleri çerçevesinde satış ve değişim imkânı bulunmadığı takdirde başvurulacak bir usuldür.

Anahtar Kelimeler: İbn Nüceym, Vakıf, Satış, İstibdâl, Risâle, Fetva.

A Risala In The Context of The Sales of The Foundation: Ibn Nujaym (d. 970/1562), *Fi Sûreti Bey'î'l-Vakfi Lâ 'Alâ Vechî'l-Istibdâl*

Abstract: Foundation has an important role as an institution in Islamic civilization. It is also an important part of Islamic Law. Foundations have many properties in accordance with their foundation purposes. It is possible for these goods to become unusable in time. As with other Islamic jurists, the sale of foundation goods is absolutely non-permissible in the Hanafis, but when the changes that can be applied other than sale are not sufficient for them to function again, the resulting solution has been sale. Ibn Nujaym from Hanafi scribes is an important scholar who is referenced his opinions about emerging problems at the time. In this risala about selling the foundation without istibdâl the author indicates that, in fact the sale of the foundation is formally possible. However, the implementation should be occurred by transferring the foundation feature from one property to another property within the scope of istibdal. The sale that completely eliminates foundation property, is a method to apply only if there is no possibility of sale and exchange within the framework of the istibdal.

Keywords: Waqf, Foundation, Sale, Ibn Nujaym, Istibdal, Risala, Fatwa.

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, muratbeyaztas@yahoo.com

GİRİŞ

Eskiyeen ya da kullanılamaz hale gelen vakıf mallarının durumu öteden beri tartışılmaktadır. Suistimale engel olma ve onların tekrar kullanılabilir hale gelmesini sağlama çabaları bu konuda önemli bir literatürün oluşmasına neden olmuştur. Hicri sekizinci asırdan itibaren vakfın satışı ve istibdâliyle ilgili İbnü'l-Harîrî (ö. 728/1328), İbnü't-Türkmânî (ö. 769/1368), İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), Kâfiyecî (ö. 879/1474), İbn Nüceym, Kınalızâde Ali Çelebî (ö. 979/1572), Hattâb et-Trablusî (ö. 995/1587) ve Kadızâde Mehmed Tâhir (ö. 1254/1838) gibi âlimler tarafından kaleme alınmış risâleler, meselenin önemini ve konu hakkındaki tartışmaları ortaya koyan bir göstergedir.

Adı geçen müelliflerden İbn Nüceym bu meselede ihtiyacın en fazla hissedileceği vakıflarla dolu kadim İslâm beldelerinden birinde yaşamıştır. Fıkıh alanındaki eserleri ve konuya dair yazmış olduğu risâleleriyle dikkat çeken âlimlerden birisi olmuştur. Onun vakıf mallarının satışıyla ilgili görüşleri, fıkıhın özellikle Hanefî uygulaması ve dönemin merkez İslâm beldelerine hâkim Osmanlı Devletindeki cari uygulamayı yansıtmaya açısından önemlidir.

Daha önce vakıf malları üzerindeki tasarrufların bir kısmını vakıf mallardaki değişiklikler çerçevesinde müstakil olarak istibdâl ve tağyîr makaleleri ile ele almıştık. Bu çalışmalarda istibdâl “vakıf malın, satış ve alım ya da takas yollarından biriyle, başka bir mal ile değiştirilmesi” şeklinde,¹ tağyîr ise “vakıf özelliği muhafaza edilmek kaydıyla, belli bir vakıf malın ayınında veya tahsis amaçlarında istibdâl harici gerçekleşen her türlü değişiklik” olarak tarif edilmişti.²

Elimizdeki bu makalede de hedef, vakfın satışını ele almaktır. Ancak istibdâl satış içermesi açısından bir yönüyle vakıfta satış uygulamasına dâhil olsa da vakıf özelliğini taşıyan malın değiştirilmesi bağlamıyla ayrı bir makaleye konu edildiğinden dolayı burada zorunlu olmadıkça istibdâl üzerinde durulmamış, özellikle istibdâl dışı satış uygulamalarına yer verilmiştir. Konuyla ilgili Hanefîler ile diğer mezheplerde ortaya konan görüşler, makale ölçülerinde mukayeseli bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda bir yaklaşım olmak üzere İbn Nüceym'in istibdâl olmadan vakfın satışı anlamında “*Fî sûreti bey'î'l-vakfi lâ 'alâ vechi'l-istibdâl*” ismiyle dikkat çeken risâlesinin³ tanıtımı yapılarak, metni Türkçeye çevrilmiştir.

1 Beyaztaş, “İslâm Vakıflar Hukukunda İstibdâl”, *İUİAD*, III/1 (2017), s. 4.

2 Beyaztaş, “İslâm Hukukuna Göre Vakıf Üzerinde Gerçekleştirilen Değişiklikler: Tağyîr”, *İUİAD*, IV/1 (2018), s. 117.

3 İbn Nüceym, “Fî sûret bey'î'l-vakfi lâ 'alâ vechi'l-istibdâl”, *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, thk. Serrâc - Ali Cuma, s. 335-338; Kahire 1998-1999.

Araştırmacılara kolaylık olması için risâlenin, çalışmaya esas aldığımız tahkikli baskısında yer aldığı şekliyle paragraf numaraları muhafaza edilmiş, ancak ihtiyaca binaen bazı paragraflarda değişiklik yapılmıştır. Ayrıca risâlenin tam metni aslına uygun olarak son kısma ilave edilmiştir. İmkân dâhilinde şahısların vefat tarihlerine, metinde aktarılan bilgilerin kaynaklardaki yerlerine ve bazı kısa açıklamalar halinde ilave bilgilere parantez içlerinde ve dipnotlarda yer verilmiştir.

Çalışma kapsamında farklı mezheplere ait birçok kaynak taranmıştır. Bunlar arasında Hilâl b. Yahya'nın (ö. 245/858) *Ahkâmü'l-vakf*⁴ ile Hassâf'ın (ö. 261/874) *Kitâbü Ahkâmi'l-evkâf*⁵ ve bu iki kaynağı birleştirmek suretiyle Trablusî'nin (ö. 922/1516) telif etmiş olduğu *el-İsâf*,⁶ özellikle vakıf konusunda kaleme alınmış eserlerdir. Ayrıca İbn Nüceym'in *Tahrîrû'l-makâl fi meseleti'l-istibdâl*⁷ isimli risâlesiyle birlikte İbnü'l-Harîrî'nin *İstibdâl fi'l-evkâf*,⁸ İbnü't-Türkmânî'nin *İstibdâl fi'l-evkâf min ğayri şartin hel yecüzü'sü*,⁹ İbn Kutluboğa'nın *İstibdâlü'l-vakf*,¹⁰ Kâfiyecî'nin *Kitabü'l-muhtasar fi ilmi'l-istibdâl*¹¹ ve *er-Remz ala kenzi'l-avârif li-tâlibi'l-'ulâ ve'l-me'ârif*,¹² Kınalızâde Ali Çelebî'nin *Risâletün fi isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ'sı*¹³ ile Kadızâde Mehmed Tâhir'in *Mecmûatü'l-fıkhiyye'si*¹⁴ de konuyla yakından ilişkisi bulunan istibdâl üzerine yazılmış risâlelerdir. Yine istibdâle yer vermiş olmakla birlikte mutlak anlamda vakfın satışını da ele alan ulaşabildiğimiz eserler ise Hanefîler'de İbn Nüceym'e ait bu makaleye konu *Fî sûreti bey'î'l-vakfi lâ 'alâ vechi'l-istibdâl* isimli risâle¹⁵ ile Mâlikî âlimlerden Hattâb et-Trablusî'nin *Bey'ü'l-ahbâs*¹⁶ risâlesidir. Ayrıca Kınalızâde'nin risâlesinde bir

4 Hilâl b. Yahya, *Ahkâmü'l-vakf*, SK, Süleymaniye 379.

5 Hassâf, *Kitâbü Ahkâmi'l-evkâf*, Kahire 1322/1904.

6 Trablusî, *Kitâbü'l-İsâf fi ahkâmi'l-evkâf*, Mekke 1986. Bu eser aynı zamanda Fransızcaya da tercüme edilmiştir. Bk. Özel, *Fıkıh Âlimleri*, s. 109.

7 İbn Nüceym, "Risâle fi tahrîri'l-makâl fi meseleti'l-istibdâl", *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, thk. Serrâc - Ali Cuma, Kahire 1998/1419-1999/1420.

8 İbnü'l-Harîrî, *Risâle fi'l-istibdâl fi'l-evkâf*, SK, Reşit Efendi, 1152/20, vr.112^a-117^a.

9 İbnü't-Türkmânî, "Risâletün fi'l-istibdâl fi'l-evkâf min ğayri şartin hel yecüzü", *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*, thk. Yasin Erden, İstanbul 2015.

10 İbn Kutluboğa, *Risâle fi istibdâli'l-vakf*, SK, Reşit Efendi, 1152/24, vr.121^a-128^a.

11 Kâfiyecî, "Kitabü'l-muhtasar fi ilmi'l-istibdâl", thk. Hasan Özer, *İHAD*, XVIII, 174-176, Konya 2011.

12 Kâfiyecî, "er-Remz ala kenzi'l-avârif li-tâlibi'l-'ulâ ve'l-me'ârif", thk. Hasan Özer, *İHAD*, XVIII, 180-181, Konya 2011.

13 Kınalızâde, "Risâletün fi isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*, thk. Yasin Erden, İstanbul 2015.

14 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fıkhiyye*, SK, Esad Efendi 00921.

15 İbn Nüceym, "Fî sûreti bey'î'l-vakfi lâ 'alâ vechi'l-istibdâl", *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, thk. Serrâc - Ali Cuma, s. 335-338.

16 Hattâb et-Trablusî, *Risâle fi hükmi bey'î'l-ahbâs*, thk. İkbâl Abdulaziz, Kuveyt 1427/2006.

fasıl, istibdâl dışı vakfın satışı meselesine tahsis edilmiştir.¹⁷ Bir de son dönemde konuyla ilgili Abdülatif el-Ubeydî'nin *İstibdâlü'l-vakfı*¹⁸ ile el-Havâcirî'ye ait *İstibdâlü'l-vakf ve bey'uhü* isminde basılmamış bir yüksek lisans tezi mevcuttur.¹⁹

VAKFIN SATIŞI MESELESİ

Hanefî âlimler ilke olarak vakıf mallarının satılamayacağı hükmünde ittifak etmişlerdir.²⁰ Ancak Ebû Hanîfe (ö. 150/767) mescid ve kabir vakıfları hariç, vakfın bağlayıcılığını ve satılamaz olmasını hâkimin hükmü veya vâkıfın vasiyetine konu olması şartlarına bağlamıştır.²¹ Şâfiî,²² Mâlikî,²³ Hanbelî,²⁴ Câferî²⁵ ve Zâhiri²⁶ hukukçular da vakıfta satışı reddeden ittifaka dâhildirler.

Fakat gayri menkul ya da menkul vakıf malları bir şekilde kullanılamaz hale geldiğinde ve mevcut mal ile ilgili tağyîr kapsamında gerçekleştirilecek değişiklikler de problemi ortadan kaldırmadığında, vakfın satılamayacağı ilkesine rağmen Hanefîler'in mescid haricinde kabul ettiği çözüm şekli vakıf malın satılmasıdır. Bu satış da imkân dâhilinde vakıf amacını devam ettirme esasına uygun olarak, satılan vakıf malın yerine başka bir malı vakıflaştırma şeklinde yani istibdâl hükümlerine göre gerçekleştirilir.²⁷ Vakıf malın istibdâl olmaksızın satılabilmesi için istibdâl imkânının bulunmaması şarttır.²⁸ Hanbelîler,²⁹ Zeydîler³⁰ ve bir kısım Mâlikîler³¹ de genel olarak vakıfta istibdâl suretiyle satışı uygun görmüşlerdir. Ancak Şâfiî,³² Mâlikî³³ ve Câferî³⁴ fakihler ile Sadrüşşeria (ö. 747/1346),³⁵ Şeyh Bed-

17 Kınalızâde, "Risâletün fi isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*, s. 113.

18 Ubeydî, *İstibdâlü'l-vakf Rü'ye şer'iyeye İktisâdiyye Kânûniyye*, Dubai 1430/2009.

19 Havâcirî, *İstibdâlü'l-vakf ve bey'uhü*, Gazze 1437/2015, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

20 Hassâf, *Kitâbü Ahkâmî'l-evkâf*, s. 19; Serahsî, *el-Mebûsât*, XII, 28; Trablusî, *el-İs'âf*, s. 4.

21 Şeybânî, *el-Asl*, XII, 99; Kâsânî, *Bedâi'us-sanâi'*, VI, 334; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, VI, 203.

22 Şâfiî, *el-Üm*, III, 276; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, II, 418.

23 Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, VI, 100; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 91.

24 İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 598; Bühûti, *er-Ravzu'l-mürbi'*, s. 356.

25 Hillî, *Kavâidü'l-ahkâm*, II, 390.

26 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 161.

27 Hassâf, *Kitâbü Ahkâmî'l-evkâf*, s. 157; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, VI, 221, 236; İbn Nuceym, "Risâle fi tahriri'l-makâl fi meseleti'l-istibdâl", *Resâilü İbn Nuceym el-İktisâdiyye*, s. 162-163.

28 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, VI, 237.

29 Hallâl, *Kitâbü'l-vukûf*, II, 613-614; İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 633.

30 Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, III, 333, 336-337.

31 Hattâb et-Trablusî, *Bey'u'l-ahbâs*, s. 52-55, 58-66.

32 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 418; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 391-392.

33 Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, VI, 100; Hattâb et-Trablusî, *Bey'u'l-ahbâs*, s. 63-64.

34 Hillî, *Kavâidü'l-ahkâm*, II, 395.

35 Sadrüşşeria, *Şerhu'l-vikâye*, III, 288-289.

reddin (ö. 823/1420),³⁶ İbn Kemal (ö. 940/1534), Çivizâde Muhyiddîn Mehmet Efendi (ö. 954/1547), Şürünbülâlî (ö. 1069/1659) gibi bazı Hanefiler³⁷ vakfın satışı ile birlikte istibdâl uygulamasını da kabul etmezler.

İstibdâl imkânı bulunmaması halinde, ihtiyaca bağlı olarak vakıfta mutlak anlamda satışı onaylayan mezhep Hanbelîler'dir. Hatta bunlara göre vakıf malın satışı için tamamen harap olması beklenmemelidir. Yapılan satıştan elde edilen bedel, vakıf amacına uygun yeni harcamalarda kullanılmalıdır.³⁸ Şâfiîler de oldukça sınırlı tutulan, kullanılamayacak duruma gelmiş birtakım menkullerin dışında bütünüyle vakıf malların satışına karşı çıkmışlardır.³⁹

Diğer mezhepler vakıf malların özelliklerine göre farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Mescidde, Hanefiler ile birlikte Câferîler mescid olduğundan dolayı satışı kabul etmezler.⁴⁰ Mâlikîler de gayri menkulde satışa karşı çıkan genel yaklaşımları gereği mescidin satışını kabul etmemişlerdir.⁴¹

Mescid vakfının dışındaki vakıf gayri menkul mallarda mutlak kabul tarafı Hanbelîler'in yanında Hanefiler ile Câferî fakihler ihtiyaca göre satışın mümkün olacağını ifade etmişlerdir.⁴² Hanefiler, mescidin satışına karşı çıkmalarına rağmen, ona tahsis edilmiş akarın mescidi tamir amacıyla satılabileceğini kabul etmişlerdir.⁴³ Mâlikîler ise her ne kadar ihtiyaç olması halinde mescide ait evin satılarak mescidin ihtiyaçlarının karşılanabileceğini ifade etmiş olsalar da genel olarak gayri menkullerde satışa karşı çıkmışlardır.⁴⁴ Hanefiler ile Hanbelîler vakıf gayri menkul nispeten harap olup tamir imkânı da bulunmadığı takdirde bir kısmının hâkim kararıyla satılmasını ve buradan elde edilen bedel ile diğer tarafın tamir edilmesini uygun görmüşlerdir. Hatta mescid de olsa vakıf binaya ait yapı malzemeleri müstağnâ anlı durumuna düştüğünde yani bir nedenle ihtiyaç dışı kaldığında, satılarak elde edilen bedel eğer mescid yeniden inşa ediliyor ise orada, değil ise yine aynı vakıf yararına kullanılabileceğini ifade etmişlerdir.⁴⁵ Hanefiler

36 Şeyh Bedreddin, *Câmiü'l-füsûleyn*, vr. 114^a.

37 Çivizâde, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, vr. 156^b; Şürünbülâlî, *Hisâmü'l-hükkâm el-muhakkikîn*, vr. 1^a-23^b; İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları*, s. 231.

38 İbn Teymiyye, *İhtiyârâtü'l-ilmîyye*, IV, 506; Bühûtî, *er-Ravzu'l-mürbi'*, s.356.

39 Ebû İshâk eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, III, 689; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 419-420; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, II, 392.

40 Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 42; Hillî, *Kavâidü'l-ahkâm*, II, 396.

41 İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve't-tahsîl*, XII, 304.

42 Tüsi, *en-Nihâye*, s. 599-600; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 237.

43 Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye*, I, 129.

44 İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, XII, 230; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 91.

45 İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 631-632; İbn Teymiyye, *Mecmûü fetâvâ*, XXXI, 259; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, V, 367; Kınalızâde, "Risâletün fi isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*, s. 104-105; Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye*, I, 129.

vakıf yer enkaz haline geldiği takdirde yapı malzemelerinin satışından elde edilen bedelin, mevcut olması halinde vâkıfın vârislerine, aksi takdirde fukaraya dağıtılmak suretiyle sarf olunmasını da uygun karşılamışlardır.⁴⁶

Yapısı itibarı ile gayri menkullerden farklı özelliklere sahip, mescidde kullanılan malzemeler, savaş atları ve aletleri gibi menkul vakıf malları kullanılamaz hale geldiklerinde, bütün mezheplerin ittifakıyla satışa konu olabilirler. Ancak Şâfiîler’de bu uygulama oldukça sınırlıdır. Bunların satışından elde edilen gelir de yine vakıf amacına uygun olarak sarf edilir.⁴⁷ Yıkılan vakıf binaya ait yapı malzemeleri de menkul mallar kapsamında değerlendirilmiştir.⁴⁸

Vakfa ait gelirler ile vakfı daha da güçlendirmek üzere sonradan satın alınan gayri menkul mallarda, Hanefiler ihtiyaca bağlı olarak satışı kabul ederler. Bu mallar vakfın aslında bulunmadığından dolayı gerçek vakıf olarak değerlendirilmez.⁴⁹ Diğer taraftan Hanefiler’de vakıf malın satışı, bazen karşılaşılan sorunun çözüm yolu haline gelebilmektedir. Vâkıf, şart olarak hâkim, yönetici veya vârislerin vakfa el koymak istemeleri halinde vakıf malın satılarak tasaddukta bulunulmasını ifade etmiş ise, onun bu şartı da geçerli görülmüştür. Böylece satılarak da olsa vakıf malın sonuna kadar hayır amacıyla kullanılması hedeflenmiştir. Aynı zamanda benzer düşüncede olan kimselerin böyle bir işe teşebbüsleri de engellenmiş olmaktadır.⁵⁰

Ancak bunun dışında vakfın satılmasına dair vâkıfın şartı bulunması halinde Hanefiler, vakfın kurulmasını reddetmişler veya söz konusu şartı geçersiz saymışlardır.⁵¹ Mâlikîler ise vakıfta geçiciliği kabul ettiklerinden dolayı bu şarta bağlı olarak vakıf malın satışını da uygun görmüşlerdir.⁵²

Son olarak vakıf mallarının satışından elde edilen meblağ üzerinde Hanefiler, ilke olarak mevkuûfün aleyhin yani vakıf lehtarının hakkı ve tasarruf yetkisinin olmayacağını belirtmişlerdir.⁵³ Buna karşın Hanbelîler vakıf malın satışından elde edilen bedelin hayır amacıyla fakirlere de dağıtılabileceği görüşünü kabul etmişlerdir.⁵⁴

46 İbn Nüceym, *Fetâvâ*, s. 109.

47 İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 633; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibin*, IV, 419; Karâfi, *Zahire*, VI, 330, 346-347; Hilli, *Kavâidü'l-ahkâm*, II, 401; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, VI, 221, 237.

48 Kınalızâde, “Risâletün fi isti’cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*, s. 106; Ali Efendi, *Fetâvâ*, I, 243; Derdir, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 91.

49 Kadihân, *Fetâvâ*, III, 297, 312; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, V, 346.

50 İbnü'l-Bezzâzi, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, III, 271; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, V, 323, 345; Kınalızâde, “Risâletün fi isti’cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*, s. 107.

51 Hassâf, *Kitâbü Ahkâmî'l-evkâf*, s. 21; Kadihân, *Fetâvâ*, III, 305.

52 Derdir, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 89; Desûkî, *Hâşiyetü'l-Desûkî*, IV, 87.

53 Merginânî, *el-Hidâye*, III, 17; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 574.

54 İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 636; İbn Teymiyye, *Mecmûü fetâvâ*, XXXI, 223.

İBN NÜCEYM VE YAŞADIĞI DÖNEM

A. Hayatı ve Eserleri

926/1520 yılında Kahire'de doğan İbn Nüceym, Mısırlı Hanefî bir âlimdir. Aynı zamanda mutasavvîf kişiliği ile de bilinir. Şahsiyet olarak temiz ve yüksek ahlak sahibidir. Şerefeddin el-Bulkînî, İbnü'ş-Şelebî (Şihâbüddin Ahmed b. Yûnus el-Mısırî), Eminüddin Muhammed ed-Dımaşkı, Ebü'l-Feyz es-Sülemî, İbnü'l-Halebî, Nûreddin ed-Deylemî el-Mâlikî ve Şukayr el-Mağribî gibi isimlerden ders almıştır. Kendi döneminin ileri gelen âlimlerindedir. Kısa ömrüne rağmen çağdaşlarından farklı, yenilikçi ilmî metodu ve eserleri ile dikkat çeken bir isim olmuştur. Bilinen birçok yetişmiş talebesi vardır. Kardeşi Sirâcüddin İbn Nüceym, Şemseddin Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî, Muhammed b. Ali el-Alemî bunlardan bazılarıdır. İbn Nüceym 8 Receb 970 (3 Mart 1563) tarihinde yine Kahire'de vefat etmiştir.⁵⁵

İbn Nüceym *el-Bahrü'r-râiğ şerhu Kenzi'd-dekâik*,⁵⁶ *el-Eşbâh ve'n-nezâir*,⁵⁷ *el-Fetâvâ'z-Zeyniyye (Fetâvâ İbn Nüceym)*,⁵⁸ *er-Resâilü'z-Zeyniyye*,⁵⁹ *el-Fevâidü'z-*

55 İbn Nüceym, *Resâilü İbn Nüceym*, neşredenin önsözü, s. c-d, oğlu Ahmed'in önsözü, s. 7; a. mlf. *el-Fevâidü'z-Zeyniyye*, neşredenin önsözü, s. 29-31; Şâ'rânî, *et-Tabakâtü's-suğrâ*, s. 96-97; Takıyyüddin et-Temimî, *et-Tabakatü's-seniyye*, III, 275-276; Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, I, 34-35; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 523; Necmeddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, III, 154; Hamevî, *Gamzü 'uyûni'l-besâir*, I, a-b (Giriş); İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, I, 19; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 134-135; Ali Paşa, *el-Hitatü't-tevfikiyye*, V, 45-46; Şemseddin Sâmî, *Kâmüsü'l-âlâm*, IV, 2445; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 378; Serkis, *Mu'cem*, I, 265; Zirikli, *el-Âlâm*, III, 104; Özel, "İbn Nüceym", *AÜİFD*, III, 367-370; a. mlf. *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 254; Junyoll, İbn Nüceym, *İA*, V (II), 777; Acar, "İbn Nüceym'in Hayatı ve Eserleri" *DEÜİFD*, XIII-XIV, 111-118; Görgün, "Mısır (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, XXIX, 577; Hira, "Şeyh Bedreddin Câmî'u'l-fustâyleyn Adlı Eserinin Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı: İbn Nüceym Örneği", *İHAD*, XX, 199-200.

56 Ebü'l-Berekât en-Neseffî'nin (ö. 710/1310) Hanefî temel metinlerinden *Kenzü'd-dekâik* adlı eseri üzerine yazılmış şerhlereindir. Bk. Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1515; Serkis, *Mu'cem*, I, 265; Âyide, *el-Kütübü'l-'Arabiyye (19. yy.)*, s.77; a. mlf. *el-Kütübü'l-'Arabiyye (1900-1925)*, s. 98-99; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IV, 192; Özel, "İbn Nüceym, Zeynüddin", *DİA*, XX, 236; a. mlf. *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 255.

57 İlk bölümünde fıkıha ait küllî kaidelerin incelendiği eserde ayrıca fıkıhın fûruuna dair birtakım hassas meseleler ele alınmıştır. Mecelle'nin temel kaynaklarından birisidir. Bk. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Abdülaziz Muhammed el-Vekil, Kahire 1387/1968; *el-Mecelle*, s. 6; Serkis, *Mu'cem*, I, 265; Zirikli, *el-Âlâm*, III, 104; Âyide, *el-Kütübü'l-'Arabiyye (19. yy.)*, s.77; a. mlf. *el-Kütübü'l-'Arabiyye (1900-1925)*, s. 98; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IV, 192.

58 İbn Nüceym'in birtakım suallere verdiği cevaplardan oluşur. Kendisinin vefatından sonra oğlu Ahmed tarafından fıkıh bablarına göre cem ve tedvin edilmiştir. Binden fazla fetva ihtiva etmektedir. Bk. İbn Nüceym, *Fetâvâ İbn Nüceym* (nşr. Osman Muhammed Naûre), yy. 1423/2002; Brockelmann, *GAL*, II, 401; a. mlf. S, II, 426; Serkis, *Mu'cem*, I, 266; Âyide, *el-Kütübü'l-'Arabiyye (1900-1925)*, s. 99; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IV, 192; Özel, "İbn Nüceym, Zeynüddin", *DİA*, XX, 236-237; a. mlf. *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 255.

59 Müellifin bazı meseleler hakkında kaleme aldığı risâlelerden bir kısmı, oğlu Ahmed tarafından derlenerek kitap haline getirilmiştir. Bk. İbn Nüceym, *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, s. 40-43; Ser-

Zeyniyye fî mezhebi (fıkhi)'l-Hanefiyye,⁶⁰ *Fethu'l-gaffâr bi şerhi'l-Menâr (Mişkâtü'l-envâr fî usûli'l-Menâr)*,⁶¹ *Lübbü'l-usûl fî Tahrîri'l-usûl*,⁶² *Hâşiyetü Câmi'i'l-fusûleyn*⁶³ gibi birçok eser kaleme almıştır.

Bunlardan *er-Resâilü'z-Zeyniyye*'nin çalışmamıza esas olan baskısında,⁶⁴ toplamda sayıları yetmiş aşan risâlelerden⁶⁵ kırkbeş tanesi yer almaktadır. Üzerinde durduğumuz istibdâl olmadan vakfın satışı konulu risâlenin de aralarında bulunduğu bize kadar ulaşan risâleler, Halîl el-Meys'in neşrinde⁶⁶ yer alan ilave üç farklı risâle ile birlikte toplam 48 adettir.

B. Yaşadığı Dönem

İbn Nüceym'in yaşadığı dönemde Doğuda Moğolların, Batıda haçlıların istilaları neticesinde; Buhara, Bağdat, Kurtuba, İsbiliye gibi eski ilim merkezlerinin yerine, Şam, Humus, İskenderiye ve İbn Nüceym'in de yaşadığı Kahire gibi şehirler öne çıkan ilim merkezleri olmuşlardır. Mısır havalisi 923/1517 tarihinde Yavuz Sultan Selim'in Memlûklüleri yenmesi neticesinde Osmanlı idaresine geçmiştir. Bölgedeki vakıf yapıları ile dolu tarihî şehirler Osmanlı döneminde de geçmişten gelen kültürel yapısını ve ilmî konumunu muhafaza etmişlerdir. İbn Nüceym'in de hayatta olduğu dönem ve sonrası, İslâm teşrî tarihi itibarı ile içtihat yerine ağırlıklı olarak önceki âlimlerin ve mezhep imamlarının görüşlerine göre amel etmenin, ilmî faaliyet olarak da onlara ait eserlerin şerh ve ihtisarlarının itibar gördüğü bir dönemdir.⁶⁷

kis, *Mu'cem*, I, 265; Özel, "İbn Nüceym, Hayatı ve Eserleri", *AÜİİFD*, III / 1-2, 361-378; a. mlf. *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, s. 256; Pekcan, "Son Dönem Hanefi Fakihlerinden İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) Fıkhi Risâlelerinin Tanıtımı ve Rüşvet Risâlesi'nin Çevirisi", *İHAD*, III, 253-263.

60 İbn Nüceym, *el-Fevâidü'z-Zeyniyye*, neşredenin önsözü, s. 7-9; Özel, "İbn Nüceym, Zeynüddin", *DİA*, XX, 236.

61 İbn Nüceym, *Fethu'l-gaffâr bi şerhi'l-Menâr (Mişkâtü'l-envâr fî usûli'l-Menâr)*, thk. Abdurrahman Bahrâvî Hanefî, Kahire 1355/1936; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1424; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IV, 192.

62 Ebû Yahyâ, *Gâyetü'l-vusûl ilâ şerh Lübbi'l-usûl* (haz. Mustafa b. Hamid b. Sümayt), Kuveyt 1438/2017; Özel, "İbn Nüceym", *AÜİİFD*, III, 372.

63 İbn Nüceym, *Hâşiyetü 'alâ Câmi'i'l-fusûleyn*, SK, Carullah, 610; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 566; Brockelmann, *GAL*, II, 401.

64 İbn Nüceym, *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, thk. Serrâc - Ali Cuma, Kahire 1998-1999.

65 Brockelmann, *GAL*, II, 401-403; a. mlf. S, II, 426-427.

66 İbn Nüceym, *Resâilü İbn Nüceym*, thk. eş-Şeyh Halîl el-Meys, Beyrut 1400/1980.

67 Hudarî, *Târihü't-teşrî'i'l-İslâmî*, s. 278-279; Özel, "İbn Nüceym", *AÜİİFD*, III, 361-363.

FÎ SÛRETİ BEY'Î'L-VAKFÎ LÂ 'ALÂ VECHÎ'L-İSTİBDÂL RİSÂLESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın ismiyle...

1021. Hamd yalnızca Allah'a aittir. Salât ve selâm ise kendisinden sonra peygamber gönderilmeyecek Muhammed (s.a.v.), ailesi ve ashâbı üzerine olsun.

1022. Vakıfların, istibdâl olmaksızın satışının fâsîs ya da bâtil olması hususunda Zeyla'î (ö. 743/1342) ve muhakkik İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) şöyle söylemişlerdir: “Kişinin vakıf ile mülk iki malı tek akidde satmasıyla ilgili iki farklı rivayet vardır. Bunlardan birine göre vakıf olmayan malda satış fâsîs olur. Ancak daha sahih olan rivayete göre, mülk malda akid geçerlidir. Zira vakıf da bir maldır. Bu nedenle diğer mallar gibi ondan da istifade edilir. Bununla birlikte vakıf mal kendisinde bulunan bir haktan dolayı satılamamaktadır. Mülkün vakıf mal ile birlikte satılması ise müdebber kölenin, satışı caiz olan mallar ile birlikte satılmasında olduğu gibi onunla aynı akid içerisinde satılan diğer şeylerde de akdin fesâdını gerektirmez.”⁶⁸

1023. İstibdâl yetkisini hâkimin uhdesine bırakma meselesine gelince [Trablusî (ö. 922/1516)] *el-İs'âf fi ahkâmî'l-evkâf* ta şunları söylemektedir: “[İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805)] *es-Siyerü'l-kebîr*'de işaret ettiği üzere vâkıf istibdâli şart koşmadığında, yalnızca hâkim maslahat görmesi halinde istibdâl yetkisine sahiptir.”⁶⁹

1024. [Üstelik] Trablusî bu ifadeleri harfi harfine *Fetâvâ Kadîhân*'dan almıştır.⁷⁰ Vâkıfın vakfında istibdâl istemediğini şart olarak açıklaması durumuyla ilgili söylenenler ise bundan daha şaşırtıcıdır. İmam Tarsûsî (ö. 758/1357) bu şartın şer'î hukuka uygun olmaması nedeniyle bâtil olduğunu ifade eder. [Ona göre] bu tıpkı vâkıfın vakıf üzerinde, hâkimin söz hakkı olmayacağını şart olarak ortaya koyması gibi bir şeydir. Bu şart da bâtildir.⁷¹ Tarsûsî aynı görüşü *Şerhu'l-manzûme* isimli eserinde de beyan etmiştir.

1025. Hâkimin [bir malın] vakıf olduğuna hükmetmesi, [bir kölenin] hür olduğuna hükmetmesinde olduğu gibi herkes için bağlayıcı değildir. [Bu meseleyle ilgili] Kadîhân (ö. 592/1196) *Fetâvâ*'sında şöyle söylemiştir: “Bir adam vakfiye şartlarını beyan suretiyle elindeki bir yerin vakıf olduğunu ifade eder, kadı da

68 Bu bilgilerin söz konusu eserlerdeki karşılıkları için bk. Zeyla'î, *Tebyinü'l-hakâik*, IV, 61; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 459.

69 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Trablusî, *el-İs'âf*, s. 32.

70 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Kadîhân, *Fetâvâ*, III, 306.

71 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Tarsûsî, *Enfa'ül-vesâil*, vr. 47^a.

buranın vakıf olduğuna hükmettikten sonra başka birisi oranın kendi mülkü olduğunu iddia edecek olur ise;

1026-1027. Fakihler demişlerdir ki: Davacının öne sürmüş olduğu delil dikkate alınır. Zira bir malın vakıf olduğuna hükmetmek, [o mal üzerinde] mülkiyet iddiasında bulunmak demektir. Yoksa köleyi azat etmek gibi [dönüşü olmayan bir akid] değildir.

Takdir edileceği üzere, bir kimse vakıf ve mülk malları aynı akidde birleştirerek satması halinde vakfın satışı değil de mülkün satışı câiz olur. [Aynı şekilde] hür ve kölenin birleştirilerek satılması halinde de hür kimsenin satışı değil, kölenin satışı câiz görülür.⁷² Bu da göstermektedir ki vakıf hakkındaki mahkeme hükmü ile mülk üzerindeki hüküm aynıdır. Mülk hakkında tesis edilen mahkeme kararı yalnızca mahkemede taraf olan davalı ve ondan malı devralacak kimseleri ilgilendirmektedir.⁷³ [Vakıf hakkındaki dava ise vâkıfı ve mülkiyet iddiasında bulunan kimseleri ilgilendirir. Yoksa kişinin hür olduğuna karar vermek gibi, herkese karşı hüküm ifade eden bir karar değildir. İşte vakıf, bu yönüyle mülk mala benzemektedir.]

1028. Vakıf malı istibdâl kapsamında satan kimsenin istibdâl bedelini hibe etmesi meselesine gelince, bununla ilgili Kadîhân, *Fetâvâ*'sında “Kişi vakıf malı satarak bedelini hibe ettiği takdirde Ebû Hanîfe'ye göre hibe sahih olur, ancak satan kimse söz konusu bedeli tazmin ile mükelleftir. Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ise hibenin sahih olmadığını söylemiştir,” şeklinde ifade eder.⁷⁴

1029. Trablusî de *el-İsâf*'ta bu bilgilere işaret etmektedir.⁷⁵

1030. Gabn-i fâhiş ile satılma hususunda ise Mevlana Kadîhân *Fetâvâ*'sında şunları söyler: “[Kayyım] vakıf araziye gabn-i fâhiş bir bedel karşılığında satması halinde, Ebû Yûsuf ve Hilâl b. Yahyâ'ya (ö. 245/858) göre bu satış câiz değildir. Zira kayyım vekil konumundadır. Dolayısıyla gabn-i fâhiş ile satış yetkisi bulunmaz. Ebû Hanîfe

72 Tercümeğe esas kabul edilen metindeki “hür olanın satışı değil, kölenin satışı câizdir” ifadesi, yapılmak istenilen köle ve vakıf arasında, onların farklılığına dair mukayeseye uygun değildir. Ayrıca hüküm olarak da köle ve hür birlikte satışa konu olduğunda akid tamamen geçersiz kabul edilmektedir. Hâlbuki muhakik tarafından taranan diğer bir nüshadaki (Bk. Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Fıkıh Hanefî, 2123) metin söz konusu yaklaşıma uygundur. Aynı zamanda alıntıya konu eserde ve müellifin kendisine ait başka kaynaktan da yer aldığı şekliyle (Bk. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, V, 321) doğru ifade şöyle olmalıdır: “Takdir edileceği üzere, bir kimse vakıf ve mülk malları birleştirerek aynı akidde satması halinde; vakfın satışı değil de mülkün satışı câiz olurken, hür ve kölenin aynı şekilde birleştirilerek satılması halinde ne hür kimsenin ne de kölenin satışı câiz görülür.”

73 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Kadîhân, *Fetâvâ*, II, 441

74 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Kadîhân, *Fetâvâ*, III, 307.

75 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Trablusî, *el-İsâf*, s. 32.

istibdâl şartıyla vakfın satışını onaylamış olsaydı, elbette satışa vekil olan kimsede olduğu gibi kayyımın gabn-i fâhiş ile [de olsa] satışına cevaz vermiş olurdu.”⁷⁶

1031. Buna göre hüküm vermede iki görüşü birleştirmenin sahih olmasına istinaden, istibdâlin sıhhatini Ebû Yûsuf'un görüşünden, gabn-i fâhiş ile satışın sıhhatini de Ebû Hanîfe'ye ait görüşten almak mümkündür.

1032. [Bu konuda İbnü'l-Bezzâzî (ö. 827/1423)] *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'de “namaz” kitabının “zelletü'l-kâr” faslında şöyle söylemiştir: “Havârizm âlimlerinden, İmam Şâfiî'nin (ö. 204/819) mezhebini taklit ederek kıraatte yapılan hatanın namazı bozmadığı görüşünü tercih edenler vardır. Bâkuhî⁷⁷ İmam Şâfiî'nin bu içtihadının “Fâtihâ” dışındaki kıraat için olduğunu söyler. Fakat ben, Şeybânî'nin “Müçtehit delile tabi olur, söyleyene değil” sözünden dolayı bu ayrıntı üzerinde durmadan, mezhebin mutlak yaklaşımını esas aldım. Bundan dolayı erkek olan veliler bulunmadığında, kadının beyanı ile nikah geçerli kabul edilmiştir.”⁷⁸

1033. İbnü'l-Hümâm'ın *et-Tahrîr* sonunda ortaya koymuş olduğu telifika karşı çıkan yaklaşım⁷⁹ -ki bu durum bazı müteahhirin ulemâya da isnad edilmektedir- mezhepte tercih edilen görüş değildir.

1034. Satışın elli bin ve yirmi bin dirheme yapıldığını ortaya koyan birbirinden ayrı iki delil bulunması meselesinde; deliller satışın miktarında tezat oluşturmaktadır. [Konuyla ilgili Merginânî (ö. 593/1197)] *el-Hidâye*'nin, “Yeminleşme” bölümünde; “Ziyadeyi ispat eden delilin önceliği vardır” demektedir.⁸⁰

İlim ve amel sahibi hâkimin hükmünün korunmasıyla ilgili meselede ise *el-Fevâidü'l-fıkhiyye*'de İbnü'l-Gars (ö. 894/1489) şöyle söylemiştir: “[Fıkıh âlimleri] demişlerdir ki; diğerlerinin hükümlerinden farklı olarak, âlim ve âdil hâkimin hükmü başkasının hükmüne ters düşse de doğruya hamledilir, yeniden dava konusu edilmez.”⁸¹

Mesela İslâm âlimlerinin önderi, söz konusu özelliklere sahip olmasında ittifak edilen Trablusî'nin verdiği hüküm, nasıl tekrar muhakeme edilecektir?

76 Burada istibdâli kabul etmiş olsaydı Ebû Hanîfe'nin akidde güvenlik ve istikrar yaklaşımı gereği gabn-i fâhiş de olsa satış geçerli kabul edeceği ifade edilmektedir. (İlgili eserdeki karşılığı için bk. Kadîhân, *Fetâvâ*, III, 307.)

77 İlgili eserde Bakarcî (البرجى) şeklinde yer alan söz konusu isim ve vefat tarihiyle ilgili her hangi bir malumata ulaşılamamıştır.

78 İlgili eserdeki karşılığı için bk. İbnü'l-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, IV, 44.

79 İlgili eserdeki karşılığı için bk. İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 543.

80 İlgili eserdeki karşılığı için bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 161.

81 İlgili eserdeki karşılığı için bk. İbnü'l-Gars, *el-Fevâidü'l-fıkhiyye*, vr. 16^a.

1035. Sıhhat ve fesat yönünden iki delil karşı karşıya gelmesi halinde, İmam Zâhidî (ö. 658/1260) *el-Fetâvâ*'sında şunları söylemiştir: “Sıhhat ifade eden delil, fesat beyan eden delilden daha önceliklidir. Ancak bu hususta kural şudur. Aynı meselede iki [zıt] delil karşı karşıya geldiğinde onlardan birisinin yalan olması sebebiyle ikisinin de iptali gerekir. Hâkimin bu iki delilden birisine öncelik vererek ona yönelmesi halinde, yalanın diğerinde olduğu anlamı ortaya çıkmaz.”⁸²

1036. Mahkeme kayıtlarında şart olarak vâkıf, yapılacak herhangi bir istibdâlde [satış bedelinin] her halükarda eksik ödeme olacağıyla ilgili “بُخْسٌ”⁸³ ifadesini kullanması halinde, bu kelime müşterek lafızlardan olup, daha önce de değinildiği üzere vakfiyenin kabulüne ve onunla amel olunmasına engel teşkil eder. Beyzâvî (ö. 685/1286) “وَمَرْوَةٌ بِثَمَنِ بُخْسٍ”⁸⁴ ayetinin tefsirinde bu kelimeyi “sah-teliğinden veya noksanlığından dolayı değeri düşük olan” şeklinde açıklamıştır.⁸⁵

1037. İmam Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) “*et-Tefsirü'l-kebir*”inde demiştir ki: “İbn Abbâs (Radiyallâhü anhüma) (ö. 68/687-88) şöyle dedi: “بُخْسٌ” haram demektir. Zira haramın satışından elde edilen bedel de [kuyudan çıkartılan Hz. Yûsuf’un (a.s.) satış bedeli olması hasebiyle] haramdır.” Ve yine demiştir ki: “Allah’ın kitabı Kur’an-ı Kerîmde yer alan bütün “بُخْسٌ” ifadeleri noksanlık anlamında olmalarına karşın yalnızca buradaki kullanım haram ifade eder.”⁸⁶

1038. Vâhidî (ö. 468/1076) demiştir ki: “Haram ‘بُخْسٌ’ diye isimlendirilir. Çünkü onun bereketi noksandır.”⁸⁷

1039. Katâde (ö. 117/735) demiştir ki: “‘بُخْسٌ’ zulüm demektir. Zulüm ise noksanlıktır. Zira ‘zulmetti’ dendiğinde ‘noksan yaptı’ anlamına gelir.”⁸⁸

1040. İkrime (ö. 105/723) ve Şa’bî (ö. 104/722) de demişlerdir ki: “‘بُخْسٌ’ az olan demektir.”⁸⁹

1041. Ayrıca onun hakkında denmiştir ki: “O, açık bir şekilde kıymeti düşük olan anlamına gelir.”⁹⁰

82 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Zâhidî, *Kunyetü'l-fetâvâ*, vr. 201^b.

83 Eksik ödeme (ثَمَنٌ بُخْسٍ) anlamındadır.

84 Yûsuf 12/20.

85 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, III, 159.

86 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir*, XVIII, 433-434.

87 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Vâhidî, *el-Vesîd*, II, 604.

88 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir*, XVIII, 434.

89 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir*, XVIII, 434.

90 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir*, XVIII, 434.

1042. Onun hakkında yine denmiştir ki: “O, dirhem paraların sahte ve gümüş ayarlarının düşük olmasıdır.”⁹¹

1043. Vahidî demiştir ki: “Bütün görüşlere göre ‘بُخْسٌ’, isim yerine kullanılan mastardır. [Buna göre] manası ‘eksik ödeme (تَمَنُّ مَبْخُوسٍ)’ anlamına gelir.”⁹²

1044. Cevherî (ö. 400/1009) de “*es-Sihâh*”ında şunları söyler: “‘بُخْسٌ’ eksik olan demektir. Kişi bir şeyi eksik yaptığında ‘بُخَسَ’, ‘بُيْعَسَ’, ‘بُخْسًا’ kalıpları kullanılır. Haksızlık içermeyen doğru bir alış-veriş için: ‘Ne eksik ne fazla (لَا بُخْسَ)’ denilir. Bir vezicede: ‘Sen onu akılsız zannedersin, lakin o gerçekte hilebazdır (وهي باخس)’ ifadeleri yer alır. Sa’leb (ö. 291/904) der ki: İstersen ‘بَاخِسَةً’ şeklinde kullanabilirsin. ‘البُخْسُ’ aynı zamanda, “sulamadan kendiliğinden ürün veren arazi” anlamına da gelir.”⁹³

1045. Aynı zamanda *el-Misbâhü'l-münîr*'de müellif şöyle söyler: “‘بُخْسَةٌ’ kelimesi ‘onu eksik yaptı’ veya ‘ayıplı hale getirdi’ anlamında olup, ‘نَفَعَ’ babından iki mef’ûl alan bir kelimedir. Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah buyurur ki: ‘İnsanların mallarının değerini düşürmeyin. (وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ)’⁹⁴ Ayrıca ‘بَخَسْتُ الْكَيْلَ’ ölçüyü noksan yaptım ve ‘تَمَنُّ بَاخِسٌ’ de eksik bedel demektir. ‘بَخَسْتُ الْعَيْنَ بَخْسًا’ ifadesi, kesinlikle gözünü çıkardım anlamına gelir.”⁹⁵

1046. *el-Kâmûs* yazarı da şunları söylemiştir: “‘بُخْسٌ’ noksanlık ve zulüm demektir. ‘بُخَسَ’ kelimesi ‘مَنَعَ’ kalıbında olup, parmak ve benzeri bir şey ile göz çıkarma, susuz bir şekilde kendiliğinden ürün vermiş arazi ve vergi anlamına gelir. Gerçekte öyle olmadığı halde akıllı gibi davrananlara vecize olarak ‘Sen onu akılsız zannedersin, lakin o gerçekte hilebazdır (وهي باخس/باخسة)’ denilir.”⁹⁶

1047-1048. Bütün bunlardan ortaya çıkan sonuca göre “بُخْسٌ” ifadesinin birçok manası vardır. Bundan dolayı müphem lafızlardandır. *Hülâsati'l-fetâvâ* yazarı (Kitâbü'l-mühâzır-i ve's-sicillât kısmında) şunları söylemektedir:

“Mahkeme kayıt ve tutanaklarında asıl olan, konuşma ve açıklamaların ileri derecede sarîh olmasıdır. Burada kısa beyan ile yetinilmez. Hatta denilir ki: Mahkeme tutanağında, “Falan kimse geldi, yanında falanca kimseyi getirdi ve onun aleyhinde şu iddialarda bulundu” ifadeleri yeterli değildir. Buna mukabil “Davacı

91 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, XVIII, 434.

92 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, XVIII, 434.

93 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Cevherî, *es-Sihâh*, III, 907-908.

94 A'râf 7/85.

95 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Feyyûmî, *el-Misbâhü'l-münîr*, I, 37.

96 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, 532.

olarak falan kimse, beraberindeki davalı da falan kişi” diye yazılarak, davacının ve davalının ifadeleri de ayrı ayrı kaydedilir. Yine hâkimin hükmü ve şahadet beyanları da ayrıntılı bir şekilde mahkeme defterine kaydedilmelidir. Bu halde zapt edilmeyen kayıtlar sahih kabul edilmez.”⁹⁷

Aynı şekilde şu ifade ile de yetinilmez: “Şahitler davada zikredilenlerin tamamına muvafakatte bulundular...” (*Hülâsatü'l-fetâvâ*’da konu devam etmektedir.)⁹⁸

1049-1050. *el-Fetâvâ’s-Sayrafiyye*’de anlatıldığına göre: “Kadı Anbese – ki tam bir fıkıh âlimidir – Buhara’ya kadı tayin edildiğinde, sürekli zabıt tutuyor ve bunların sahih olup olmadığı hususunda İmam Halvânî’den (ö. 452/1060) fetva talebinde bulunuyordu. İmam Halvânî de her seferinde “Sahiğ değildir, fakat en doğrusunu Allah bilir” şeklinde cevap yazar. Bir gün kadı, onun yanına gelerek “Üstad bütün zabıtlar hakkında niçin sahiğ değildir, demektedir?” diye sual eder. O da der ki “Çünkü hepsi fasittir.” Kadı tekrar “O halde fesat neresindedir?” diye sorar. O şöyle söyler: “Senin bilmen için öğrenmen lazım.” Kadı der ki: “Ben de onun için geldim sana.” Bunun üzerine İmam Halvânî şunları söyler ona: “Bil ki; buradaki bozukluk, şahitlikteki açıklamayı terk etmektendir. Onun sahiğ olup olmadığına bakılabilmesi için beyan edilmiş olması şarttır.” Buna mukabil kadı şöyle der: “Ben mahkemede benden önceki kadıların zabıtlarına baktım. Onlarda da şahitlikle ilgili açıklama bulunmamaktadır. Ve onlar üzerinde sizin, sizin gibi hocalarımızın ve sizden sonrakilerin sıhhatine dair cevabî kayıtları mevcuttur. Başkaları için olmayan şeyleri, niçin yalnız bana şart koşmaktasınız?”

Şemsüleimme el-Halvânî der ki: “Bunun böyle olmasının nedeni senden önceki kadının İmam Ali es-Suğdî (ö. 461/1068) olmasıdır. Çünkü o, dava ile şahitlik arasındaki münasebeti bilen, buna vâkıf olan bir kişiydi. Onun öncesinde Büyük İmam Ebû Alî en-Neseî (ö. 424/1033) de bu hususta bilgi sahibi, meseleyi gözden kaçırmayacak bir kimseydi. Biz bu ikisine ait zabıtların detay içermediğini görünce, ilgili şahitlik ile dava arasındaki uygunluğun onlar tarafından tespit edildiğini değerlendirerek, bu kadarını kâfi gördük ve zaptın sıhhatine onay verdik. Ancak sen ve senin gibi konunun aslına vâkıf olduğundan emin olmadığımız kimselerin lazım olan açıklamayı yapmaları gerekir.”⁹⁹

97 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Buhârî, *Hülâsatü'l-fetâvâ*, IV, 133.

98 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Buhârî, *Hülâsatü'l-fetâvâ*, IV, 133.

99 Bütün araştırmalarımıza rağmen kütüphanelerdeki *el-Fetâvâ’s-Sayrafiyye* isimli yazma nüshalarda ilgili yer tespit edilemedi. Söz konusu eserin müellifi, kayıtlarda yer aldığı şekliyle Es’ad b. Yusuf es-Sayrafi el-Buhârî Âhû’ya ait vefat tarihi de 1088/1667 olarak verildiğinden dolayı risâle yazarı İbn Nüceym’den sonra gelen farklı bir âlim ve ona ait eser olabileceği değerlendirilmektedir.

1051. *Hülâsatü'l-fetâvâ*'nın vasî tayin etme konusuyla ilgili (sekizinci fasılda) şu bilgiler vardır: “*Fetâvâ ehli Semerkand*’da zikredildiğine göre, kadı, vesayet ya da velayet belgesine vasînin kim tarafından tayin edildiğini kaydetmediği takdirde sahih değildir. Ancak hâkim tarafından vasî veya müteveli tayin edildiği ifade edilecek olur ise, hangi hâkim olduğu belirtilmemiş olsa da câizdir.”¹⁰⁰ “Vakıf Kitabı”nda bunlara ilave olarak, tayin edilme tarihine de yer verilmiştir.¹⁰¹

1052. Kelamın siyakından veya hâl karinesiyle “*بخس*” den maksat, eksiklik olduğu anlaşılmış, hatta bu şekilde açıklanmış da olsa yine ifadede kusur vardır. Çünkü bu kusurun az ya da ileri derecede olduğu beyan edilmelidir. Zira iki durumun da hükümleri birbirinden farklıdır. Yine de doğrusunu en iyi Allah bilir.

Bu risâlenin yazımı ve derlenmesi gecenin son üçte birinde tamamlandı. Allah sizlere de Hz. Muhammed’in (s.a.v.), âlinin, ashabının ve onun yolundan gidenlerin bütün hayırlarını müyesser kılsın. Âmîn.

İstibdâl olmadan vakfın satışı gerçekleştiğinde ne yapılacağı hususundaki risâle tamamlandı. Bunu takip eden risâle bana gönderilen otuz üçüncü mesele hakkındadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ebû Hanîfe’nin yaklaşımı farklı olmakla birlikte Hanefîler de dâhil İslâm hukukunda kabul edilen esas, vakfın bağlayıcılığıdır. Bu sebeple prensip olarak vakıf malın satışı mümkün değildir. Ancak gelişen şartlarda vakfın karşı karşıya olduğu problemler, vakıf üzerinde gerçekleştirilecek değişikliklerle çözülemediğinde vakıf malın satışı üzerinde de durulmuştur. Bu konuda öncelikle başvuru usul, satış ile birlikte değişimi de ihtiva eden istibdâldir. İstibdâl mümkün olmadığında istibdâl harici birtakım satış uygulamalarına da yer verildiği görülmektedir. Vakıf malın satışıyla ilgili genel olarak müsamahalı yaklaşımı Hanbelîler temsil ederken, en sıkı tutumu sergileyenler Şâfiîler’dir. Diğer mezhepler vakıf malın özelliklerine göre farklı esaslar belirlemişlerdir.

Vakfın satışında istibdâli önceleyen söz konusu yaklaşımın, üzerinde durmuş olduğumuz bu risâleye de yansıdığı görülmektedir. İbn Nüceym başlıkta “istibdâl olmadan vakfın satışı” ifadesini kullanmış olsa da konuyla ilgili genel hükmü ifa-

100 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Buhârî, *Hülâsatü'l-fetâvâ*, IV, 41.

101 İlgili eserdeki karşılığı için bk. Buhârî, *Hülâsatü'l-fetâvâ*, IV, 410.

de ettikten sonra ele almış olduğu meseleler, ağırlıklı olarak istibdâl kapsamında-
dır. Şüphesiz, risâle isminde yer alan “istibdâl olmaksızın vakfın satışı” ifadesiy-
le açık bir şekilde çelişen bu durum, klasik anlayışa hâkim istibdâli vakfın satışı
kapsamında tasnif eden yaklaşımın bir sonucudur. Zira vakıf özelliğinin farklı
bir mal üzerine aktarılması sebebiyle istibdâl, bir yönüyle değişim içerisinde yer
alıyor olmakla birlikte, mevcut malın vakıf hükmünü satış suretiyle sona erdirdi-
ğinden dolayı vakfın satışı içerisinde değerlendirmeye de uygundur. Ancak İbn
Nüceym’in risâlede “*Fî sûreti bey’i’l-vakfi lâ ‘alâ vecchi’l-istibdâl*” ismiyle belirlemiş
olduğu, istibdâl olmadan vakfın satışı şeklindeki bakış açısı, amacı itibarıyla fark-
lı muhtevaya sahip istibdâli vakıfta diğer satış uygulamalarından ayırtıran bir
yaklaşımdır. Bu yönüyle söz konusu risâle bir taraftan vakfın satışı kapsamında
istibdâl üzerinde durmaya devam ederken, aynı zamanda vakıf literatürü içerisin-
de özellikle satış ile ilgili, istibdâl kapsamında veya istibdâl dışında tasnifiyle öne
çıkan bir çalışma olmuştur. Aynı yaklaşım aynı dönem müelliflerinden Kınalızâde
tarafından da kullanılmaktadır.¹⁰²

İbn Nüceym bu risâlesinde genel olarak, vakıfta satışın mümkün olduğunu ve
satışın hangi şartlarda gerçekleştirilebileceğini, aynı zamanda şartlar gerektirdiği
takdirde vâkıf dahi olsa kimsenin satışa engel olamayacağını ortaya koyarken, sı-
rasıyla şu konulara yer vermektedir.

1. Vakıf mal istibdâl haricinde satılamaz.
2. Vakfa ait olan bir şey, mal olması hasebiyle aslen satışa konu olabilir. Fakat
vakıf olduğundan dolayı satışı mümkün değildir.
3. Vakıf üzerinde istibdâl yetkisi hâkime aittir.
4. Mahkemenin bir mal hakkında yapmış olduğu vakıf tescili ile ilgili hak sa-
hipleri gerektiğinde itiraz imkânına sahiptir.
5. İstibdâl kapsamında satıştan elde edilen bedel başka bir kimseye hibe edi-
lemez. Edilse de tazmin suretiyle amacına uygun bir şekilde değerlendirilmelidir.
6. İstibdâl çerçevesinde gerçekleştirilen satışta gabn-i fâhiş yani aşırı aldanma
bulunması halinde, ihtiyaca göre iki farklı görüşün telifi suretiyle satışın geçerli-
liğine hükmetmek mümkündür.
7. İstibdâl sürecinde mahkemeyle ilgili hususlarda;

102 Kınalızâde, “Risâle fî isti‘cârî’l-evkâf ve istibdâlihâ”, *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*, s. 113.

- a. Satış bedelinde belirsizliğe neden olan deliller arasında azlık-çokluk uyumsuzluğu bulunduğu takdirde, fazlayı ispat eden delil diğerine göre daha önceliklidir.
- b. İlim ve amel sahibi hâkimin hükmü böyle olmayan bir hâkimin hükmü ile karşı karşıya geldiğinde, ilim ve amel sahibi olanın hükmü tercih edilir.
- c. İstibdâlde satışın sıhhat ve fesadı açısından birbirine zıt iki delil karşı karşıya geldiğinde, sıhhat ifade eden tercih edilir.
- d. Bunların dışında kural olarak aynı meselede zıt iki delil bulunduğu anda, onlardan birisinin yalan olması nedeniyle ikisi de iptal edilmelidir.
- e. Vâkıf, istibdâli engellemek adına bu çerçevede yapılacak satışta belirlenen bedel ne olursa olsun yetersizdir, anlamında “بِخُسْ” ifadesini kullandığı takdirde bu kelime, manasında kapalılık bulunan müşterek lafızlardan olduğu için mahkemece vakfiyenin kabulüne mani olur. Zira mahkemede usulen bütün kayıtların en açık haliyle zikredilmesi şarttır.

Görüldüğü üzere başlıktaki istibdâl olmaksızın vakfın satışı yaklaşımı özellikle ilk iki meseleye denk düşmektedir. İlk bakışta, farklı konulardan derleme bir risâle olarak anlaşılması mümkün olmakla birlikte, istibdâli vakfın satışı olarak gören hatta onu en belirgin satış şekli kabul eden müellif açısından, gerek maddeler arasında gerek maddeler ile başlık arasında bir bütünlük olduğu kabul edilmelidir.

İbn Nüceym risâlede öncelikle vakıf malın satışının hüküm olarak fâsid mi yoksa bâtil mi olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda vakıf malın mal olma özelliğinin devam ettiğini, bu sebeple hukukî işlem tesisine uygun olacağını belirtir. Ancak ona göre söz konusu mal, vakıf olduğundan dolayı üzerinde başkasına ait bir hak bulunduğu için böyle bir işleme kapalıdır. Dolayısıyla vakfın satışı mutlak olarak câiz olmamakla birlikte,¹⁰³ hukuken kölenin satışında olduğu gibi bâtil değil, fâsid kabul edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Konu vakıf ve mülk mallar ile hür ve kölenin aynı akidlerde satışları üzerinden mukayese edilerek izah edilir. Buna göre vakıf ve mülk mallar aynı akidde birleştirilerek satıldığı takdirde, vakfın satışı geçerli olmasa da mülkün satışı câiz olur. Fakat hür ile köle aynı akidde birleştirilerek satılması halinde, ne hür kimsenin ne de onunla aynı akdin parçası yapılan kölenin satışı câizdir. Çünkü vakıf mal vakif özelliğinden dolayı satışı geçersiz olsa da mal olduğu için satışa konu edilmesi mümkündür.

103 İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, V, 343-345.

Bu sebeple akdin tamamen batıl olmasına yani mülk malın satışının da geçersiz olmasına neden olmaz. Fakat hür kimse vakıf maldan farklı olarak hiçbir şekilde satışa konu olamayacağından dolayı, akdin tamamen iptaline sebep olur. Her ne kadar köle satışa uygun olsa da hür ile aynı akid içerisinde satıldığından dolayı, onun satışı da hukuken hükümsüz kabul edilir.¹⁰⁴

İbn Nüceym kendi zamanında genel olarak bozulmuş ahlak nedeniyle,¹⁰⁵ vakıflarda ortaya çıkabilecek istismara engel olmak için vakıf mallarının istibdâl haricinde satılamayacağını belirtmektedir.¹⁰⁶ Şu kadar var ki istibdâl, ona göre ancak sınırlı şartlarda gerçekleştirilebilir.¹⁰⁷ Diğer taraftan vâkıfın aksi şartı bulunsa dahi ihtiyaç olduğunda vakıf mallarının âtil kalmaması için özellikle istibdâl kapsamında satılması gerektiğini ifade etmiştir. Hâkim, zarurî nedenlerle hatta maslahat görmesi halinde, istibdâl kapsamında vakfın satışına karar verebilmektedir.¹⁰⁸ Satışı reddeden veya “bahs” gibi ifadelerle geçersiz olacağını beyan eden vâkıf şartının bulunması, sonucu değiştirmez.¹⁰⁹ İstibdâle cevaz veren Ebû Yûsuf ile akid güvenliğini esas alan Ebû Hanîfe’ye ait görüşlerin telifi neticesinde, vakfı açık bir şekilde zarara uğratan gabn-i fâhiş de bulunsa ihtiyaca binaen istibdâl kapsamındaki satış geçerli kabul edilebilecektir.¹¹⁰ Ancak uygulamaya esas olan yaklaşıma göre istibdâlde vakıf aleyhine gabn-i fâhiş olduğu anlaşıldığında, vakıflaştırılan yeni yer ile ilgili başka hak sahipleri ortaya çıktığında ve benzeri meşru sebeplerle istibdâl hâkim tarafından fesh edilebilir. Bu durumda istibdâlin iptali değil, butlanı söz konusudur. İstibdâl hiç yapılmamış gibi kabul edilmektedir.¹¹¹

İbn Nüceym bu eserinde birçok kaynağa atıfta bulunmuştur. Fıkıh ve fetva kaynaklarından Tâhir b. Ahmed el-Buhârî’nin (ö. 542/1147) *Hülâsatü’l-fetâvâ’sı*,¹¹² Kadihân’ın *Fetâvâ’sı*,¹¹³ Zâhidî’nin *Kunyetü’l-fetâvâ’sı*,¹¹⁴ Zeyla’î’nin *Tebyinü’l-hakâik*’i,¹¹⁵ Tarsûsî’nin *Enfa’u’l-vesâil*’i ve *Şerhu’l-menzûme’si*,¹¹⁶ İbnü’l-Bezzâzî’nin

104 İbn Nüceym, “Fi sûret bey’i’l-vakf lâ ‘alâ vechi’l-istibdâl”, *Resâil İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, s. 346.

105 Şahin, *Zeyla’î ve İbn Nüceym’in Eserlerinde Ahkâmın Değişmesi Örneği*, s. 11-14.

106 İbn Nüceym, “Fi sûret bey’i’l-vakf lâ ‘alâ vechi’l-istibdâl”, *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, s. 345.

107 İbn Nüceym, “Risâle fi tahriri’l-makâl fi meseleti’l-istibdâl”, *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, s. 162.

108 İbn Nüceym, “Fi sûret bey’i’l-vakf lâ ‘alâ vechi’l-istibdâl”, *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, s. 345.

109 İbn Nüceym, “Fi sûret bey’i’l-vakf lâ ‘alâ vechi’l-istibdâl”, *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, s. 348.

110 İbn Nüceym, “Fi sûret bey’i’l-vakf lâ ‘alâ vechi’l-istibdâl”, *Resâil İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, s. 346.

111 Kâfiyeci, “Kitabü’l-muhtasar”, *İHAD*, XVIII, 174; Remli, *el-Fetâva’l-Hayriyye*, I, 217; Ali Haydar, *Tertibü’s-sunûf*, md. 1580, 1581.

112 Buhârî, *Hülâsatü’l-fetâvâ*, I-IV, Karaçi, t.y.

113 Kadihân, *Fetâvâ Kadihân (Fetâva’l-Hâniyye)*, I-III, Diyarbakır 1310.

114 Zâhidî, *Kunyetü’l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Yazma-Fıkıh, 312, yy. ty.

115 Zeyla’î, *Tebyinü’l-hakâik fi şerhi Kenzi’l-dekâik*, I-VI, Bulak 1313.

116 Tarsûsî, *Enfa’u’l-vesâil ilâ tahriri’l-mesâil*, İMK, Yazma-Fıkıh; a. mlf, ed-Dürretü’s-seniyye fi şerhi’l-Fevâidil-fikhiyye, SK, Feyzullah Efendi, 818.

el-Fetâva'l-Bezzâziyye'si,¹¹⁷ İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadir'i* ve *et-Tahrir'i*,¹¹⁸ İbnü'l-Gars'ın *el-Fevâidü'l-fikhiyye'si*,¹¹⁹ Trablusî'nin *el-İsâfi*¹²⁰ ve Sayrafî'nin (ö. 1088/1677) *el-Fetâva's-Sayrafiyye'sine*¹²¹ yer vermiştir. Tefsir ve lügat kaynaklarından da Vâhidî'nin *el-Vesîd'i*,¹²² Fahreddin er-Râzî'in *et-Tefsirü'l-kebir'i*¹²³ ve Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzil'i*¹²⁴ ile Cevherî'nin *es-Sihâh'i*,¹²⁵ Feyyûmî'nin (ö. 770/1368) *el-Misbâhü'l-münir'i*¹²⁶ ve Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-muhit'*inden¹²⁷ istifade ettiği görülmektedir. Özellikle Trablusî ile ilgili âlim ve âdil olduğuna dair âlimlerin ittifakını beyan eden tezkiyesi dikkat çekmektedir.¹²⁸

Kaynakça

- Acar, İsmail, “İbn Nüceym’in Hayatı ve Eserleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII-XIV, 109-129, İzmir 2001.
- Ali Efendi, Çatalcalı (ö. 1103/1692), *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I-II, İstanbul 1311-1312.
- Ali Haydar, Eminefendizâde Küçük Ali Haydar Efendi (ö. 1935), *Tertîbü's-sunûf fi ahkâmî'l-vukûf*, İstanbul 1337/1918, (*Tertîbü's-sunûf*).
- Ali Paşa, Mübârek (ö. 1311/1893), *el-Hitatü't-tevfikiyye*, I-XX, Kahire 1305.
- Âlim b. Alâ, Alaaddin ed-Dihlevî (ö. 786/1384), *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, thk. Seccad Hüseyin, I-V, Karacı 1996.
- Atâî, Nev'izâde 'Atâullah Efendi (ö. 1045/1635), *Zeyl-i Şekâik*, I-II, İstanbul t.y.
- Âyide, İbrahim Nusayr, *el-Kütübü'l-'Arabiyyetü'l-letî nüşiret fi Mısır fi'l-karnî't-tâsi 'aşer*, Kahire 1990.
- _____, *el-Kütübü'l-'Arabiyyetü'l-letî nüşiret fi Mısır beyne 'amey 1900-1925*, Kahire 1983.
- Beyztaş, Murat, “İslâm Vakıflar Hukukunda İstibdâl”, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, III/1 (2017), s. 1-21.
- _____, “İslâm Hukukuna Göre Vakıf Üzerinde Gerçekleştirilen Değişiklikler: Tağyîr”, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, IV/1 (2018), s. 114-134.

117 İbnü'l-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, I-III, Diyarbakır 1310.

118 İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadir*, I-VIII, Beyrut, t.y.; a. mlf., *et-Tahrir fi usûli'l-fikh el-Câmi' beyne istilâheyi'l-Hanefiyye veş-Şâfi'iyye*, Mısır 1351 H.

119 İbnü'l-Gars, *el-Fevâidü'l-fikhiyye fi etrâfi'l-kazâya'l-hükmiyye*, yy. 972 H.

120 Trablusî, *Kitâbü'l-İsâf fi ahkâmî'l-evkâf*, Mekke 1986.

121 Sayrafî, *el-Fetâva's-Sayrafiyye*, müst. Muhammed b. Tarabay ez-Zakir, SK, Fatih 2378.

122 Vâhidî, *el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-mecid*, I-IV, Beyrut 1415 /1994.

123 Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir (Mefâtihu'l-gayb)*, Beyrut 1420.

124 Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-tevil*, I-V, Beyrut 1418.

125 Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sihâhü'l-'Arabiyye*, I-VI, Beyrut 1407/1987.

126 Feyyûmî, *el-Misbâhü'l-münir fi garibiş-şerhi'l-kebir li'r-Râfi'i*, I-II, Beyrut y.y.

127 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhit*, Beyrut 1426/2005.

128 İbn Nüceym, “Fî sûret bey'i'l-vakfi lâ'âlâ vechi'l-istibdâl”, *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, s. 347.

- Bezvâvî, Ebû Saïd Nasırüddin Abdullah b. Ömer (ö. 685/1286), *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, I-V, Beyrut 1418.
- Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Literatur (GAL)*, I-II, Leiden 1943-1949.
 _____, *Suplementband (S)*, I-III, Leiden 1937-1942.
- Buhârî, Tâhir b. Ahmed Abdürreşad (ö. 542/1147), *Hülâsatü'l-fetâvâ*, I-IV, Karaçi, t.y.
- Bühûtî, Şeyh Mansur b. Yunus el-Hanbelî (ö. 1051/1641), *er-Ravzu'l-mürbi' bi-şerhi zadi'l-müstekni' muhtasari'l-Muğni'*, thk. Muhammed Abdurrahman Avvad, Beyrut 1985, (*er-Ravzu'l-mürbi'*). (Birlikte: *Zadü'l-müstekni'* / Ebü'n-Neca Şerefeddin Musa b. Ahmed b. Musa Haccavi, *el-Muğni'* / Ebü Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme)
- Cevherî, Ebü Nasr İsmail b. Hammâd (ö. 400/1009), *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sıhâhi'l-'Arabiyye*, I-VI, Beyrut 1407/1987.
- Çivizâde, Muhyiddin Mehmet Efendi (ö. 954/1547), *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, SK, Kılıç Ali Paşa, 496.
- Derdîr, Ebü'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1201/1786), *eş-Şerhu'l-kebir 'alâ Muhtasari Halil*, Beyrut 1995.
- Desûkî, Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafe (ö. 1230/1815), *Hâşiyetü'd-Desûkî ala Şerhi'l-kebir*, I-IV, Mısır, ty. (Birlikte: *Şerhu'l-kebir* / Ebü'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Derdîr, *el-Muhtasar* / Ebü'l-Mevedde Ziyaeddin Sidi Halil b. İshâk b. Musa el-Cündî.)
- Ebü Yahyâ, Şeyhü'l-islâm Zeynüddin Zekerîyya b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö. 926/1520) *Gâyetü'l-vusûl ilâ şerhi Lübbi'l-usûl* (haz. Mustafa b. Hamid b. Sümayt), Kuveyt 1438/2017.
- Fahreddin er-Râzî, Ebü Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *et-Tefsîrü'l-kebir (Mefâtihu'l-gayb)*, I-XXXII, Beyrut 1420.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi (ö. 770/1368), *el-Misbâhü'l-münîr fî garibiş-Şerhi'l-kebir lîr-Râfi'i*, I-II, Beyrut y.y.
- Firüzâbâdî, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub (ö. 817/1415), *el-Kâmûsü'l-muhîr*, Beyrut 1426/2005.
- Görgün, Hilal, "Mısır (Osmanlı Dönemi)", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, 577-584, Ankara 2004.
- Hallâl, Ebü Bekr Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Hanbelî (ö. 311/923), *Kitâbü'l-vukûf min mesaili'l-imam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybani*, thk. Abdullah b. Ahmed b. Ali Zeyd, I-II, Riyad 1989, (*Kitâbü'l-vukûf*).
- Hamevî, Ebü'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed (ö. 1098/1687), *Gamzü 'uyûni'l-besâir şerhu kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, I-IV, Beyrut 1985.
- Hassâf, Ebü Bekir Ahmed b. Ömer eş-Şeybânî el-Hanefî (ö. 261/874), *Kitâbü Ahkâmi'l-evkâf*, Kahire 1322/1904.
- Hattâb et-Trablusî, Ebü Zekerîyya Yahya (ö. 995/1587), *Risâle fî hükmi bey'i'l-ahbâs*, thk. İkbâl Abdulaziz, Kuveyt 2006.
- Havâcirî, Abdulkadir Abdullah Hüseyin, *İstibdâlü'l-vakf ve bey'uhü*, Gazze 1437/2015, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Hilâl b. Yahya, Hilâlürre'y Ebü Bekir b. Müslim el-Basrî el-Hanefî (ö. 245/858), *Ahkâmü'l-vakf*, SK, Süleymaniye 379.
- Hillî, İbnü'l-Mutahhar (ö. 726/1325), *Kavâidü'l-ahkâm fî ma'rifeti'l-halâl ve'l-harâm*, I-III, Kum 1418 H. (*Kavâidü'l-ahkâm*).

- Hira, Ayhan, "Şeyh Bedreddin *Câmi'ul-fusûleyn* Adlı Eserinin Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı: İbn Nüceym Örneği", *İHAD*, XX, 197-209, Konya 2012.
- Hudârî, Muhammed (ö. 1345/1927), *Târîhü't-teşri'i'l-İslâmî*, Beyrut 1387/1967.
- İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'alêd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-ebşâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvez, I-XIV, Beyrut 1415/1994.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali (ö. 456/1064), *el-İsâl fi'l-Muhallâ bi'l-âsâr*, I-XII, Beyrut 1988, (*el-Muhallâ*).
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed (ö. 620/1223), *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türki, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, I-IX, Riyad, ty.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kasım (ö. 879/1474), *Risâle fi istibdâli'l-vakf*, SK, Reşit Efendi, 1152/24, vr.121^a-128^a.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. Muhammed Mısri Hanefî (ö. 970/1563), *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, I-IX, Beyrut 1418/1997.
- _____, *el-Fevâidü'z-Zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye* (nşr. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan), Demmam 1414/1994.
- _____, *Fetâvâ İbn Nüceym* (nşr. Osman Muhammed Naûre), y.y. 1423/2002.
- _____, *Fethu'l-gaffâr bi-şerhi'l-Menâr (Mişkatü'l-envâr fî usûli'l-Menâr)*, thk. Abdurrahman Bahrâvî Hanefî, I. c'de 3 c. Kahire 1355/1936.
- _____, *Hâşiye 'alâ Câmi'i'l-fusûleyn*, SK, Carullah, 610.
- _____, *Resâilü İbn Nüceym*, thk. eş-Şeyh Halîl el-Meys, Beyrut 1400/1980.
- _____, "Fî sûreti bey'î'l-vakfî lâ 'alâ vechi'l-istibdâl", *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, thk. Serrâc, Muhammed Ahmed - Ali Cuma Muhammed, s. 335-338; Kahire 1998-1999.
- _____, "Risâle fî tahriri'l-makâl fî mes'ele'ti'l-istibdâl", *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, thk. Serrâc, Muhammed Ahmed - Ali Cuma Muhammed, Kahire 1998/1419-1999/1420.
- İbn Rüşd el-Ced, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 520/1126), *el-Beyân ve't-tahsîl*, thk. Muhammed Hacci, I-XVIII, Beyrut 1984.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim (ö. 728/1328), *Mecmüü fetâvâ*, nşr. Abdurrahman Muhammed b. Kâsım, I-XXXVII, Riyad 1412/1991.
- _____, *Kitâbü'l-İhtiyârâtü'l-ilmiiyye*, (*el-Fetâva'l-kübrâ'nın* IV. cildi), derl. Alaüddîn Ebû'l-Hasan b. Abbas, I-V, Beyrut, ty.
- İbnü'l-Bezzâzi, Muhammed b. Şihab el-Hanefî (ö. 827/1423), *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, I-III, Diyarbakır 1310, (*el-Fetâva'l-Hindiyye* kenarında, IV-VI ciltler).
- İbnü'l-Gars, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (ö. 894/1489), *el-Fevâidü'l-fikhiyye fî etrâfi'l-kazâya'l-hükmiyye*, yy. 972 H. (http://www.alukah.net/manu/files/manuscript_3173/makhtott.pdf)
- İbnü'l-Harîrî, *Risâle fi'l-istibdâl fi'l-evkâf*, SK, Reşit Efendi, 1152/20, vr.112^a-117^a.
- İbnü'l-Hümâm, Kemaleddîn Muhammed b. Abdulvâhid el-Hanefî (ö. 861/1457), *Şerhu Fethu'l-kadîr*, I-VIII, Beyrut, t.y.
- _____, *et-Tahrîr fî usûli'l-fikh el-Câmi' beyne istilâheyi'l-Hanefiyye ve-ş-Şâfi'iyye*, Mısır 1351 H.

- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhây (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab*, I-X, Beyrut 1413/1992.
- İbnü't-Türkmânî, Cemâleddin (ö. 769/1368), "Risâletün fi'l-istibdâl fi'l-evkâf min ğayri şartin hel yecüzü ve hiye süâlü cevâbin liş-Şeyh Şemseddin el-Harîrî veş-Şeyh Osmân el-Mârdînî", *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*, thk. Yasin Erden, İstanbul 2015, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İnanır, Ahmet, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, Ankara 2014, (Basılmamış Doktora Tezi).
- İsmail Paşa, el-Bağdâdî (ö. 1338/1920), *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, istinsah ve tsh. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemîn Mahmûd Kemal İnal, I-II, İstanbul 1951-1955.
- Juynboll, W. Th., İbn Nüceym, *İslâm Ansiklopedisi*, V (II), 777, İstanbul 1987.
- Kadhân, Ebü'l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur (ö. 592/1196), *Fetâvâ Kadhân (Fetâva'l-Hâniyye)*, I-III, Diyarbakır 1310. (*el-Fetâva'l-Hindiyye* kenarında, I-III ciltler).
- Kadzâde, Tokatlı Mehmed Tâhir Efendi (ö. 1254/1838), *Mecmûatü'l-fıkhiyye*, SK, Esad Efendi 00921.
- Kâfiyecî, Muhyiddin Muhammed (ö. 879/1474), "Kitabü'l-muhtasar fi ilmi'l-istibdâl", thk. Hasan Özer, *İHAD*, XVIII, 174-176, Konya 2011.
- _____, "er-Remz ala kenzi'l-avârif li-tâlibi'l-'ulâ ve'l-me'ârif", thk. Hasan Özer, *İHAD*, XVIII, 180-181, Konya 2011.
- Karâfi, Ebü'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim (ö. 684/1285), *ez-Zahire*, thk. Saïd Ahmed E'rab, I-XIV, Beyrut 1994.
- Kâsânî, Ebû Bekir Alâuddin b. Mes'ud (ö. 587/1191), *Bedâi'us-sanâi'fi tertibiş-şerâi'*, I-VII, Beyrut 1996.
- Katib Çelebi, Hâcî Halîfe Mustafa b. Abdullah (ö. 1067 /1657), *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (haz. Şerefettin Yalıtıkaya, Kilisli Rifat Bilge), I-II, Ankara 1941-1942.
- Kehhâle, Ömer Rızâ (ö. 1987), *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimü müsannifi'l-kütübü'l-'Arabîyye*, I-XV, Beyrut 1957.
- Kınalızâde, Ali Çelebi (ö. 979/1572), "Risâletün fi isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", *İstibdâl Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi*, thk. Yasin Erden, İstanbul 2015, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), (SK, Şehid Ali Paşa 785'de "Risâletün tete'alleku bi-ba'zı ahkâmi'l-vakf" ismiyle; Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1141/41'de de "Risâle el-İstisâf fi umûri'l-evkâf" ismiyle yer almaktadır.)
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhây (ö. 1304/1886), *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut 1324.
- Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Adliyye (el-Mecelle)*, İstanbul 1305.
- Merginânî, Ebü'l-Hasan Ebû Bekir el-Hanefî (ö. 593/1197), *el-Hidâye*, I-IV, İstanbul 1986.
- Necmeddin el-Gazzî, Muhammed b. Muhammed (ö. 1061/1651), *el-Kevâkibüs-sâire bi a'yâni'l-mieti'l-âşire*, thk. Cebrâil Süleymân, I-III, Beyrut 1979.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *Ravzatü't-tâlibîn*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, I-VIII, Beyrut 1992, (Birlikte: *Minhâcüs-seviyye fi tercümeti'l-İmam en-Nevevi* / Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *Müntekâ'l-yenbu'fima rade ale'r-ravza mine'l-furu'* / Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti).

- Özel, Ahmet, "İbn Nüceym, Hayatı ve Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, III / 1-2, 361-378, Erzurum 1979.
- _____, "İbn Nüceym, Zeynüddin", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XX, 236-237, İstanbul 1999.
- _____, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 2013.
- Pekcan, Ali, "Son Dönem Hanefî Fakihlerinden İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) Fikhî Risâlelerinin Tanıtımı ve Rüşvet Risâlesi'nin Çevirisi", *İHAD*, III, 253-263, Konya 2004.
- Remlî, Zeynüddin Hayreddin b. Ahmed Ali el-Eyyûbî (ö. 1081/1671), *el-Fetâva'l-Hayriyye li nef'el-beriyye*, I-II, Mısır-Bulak 1300.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmûd el-Buhari el-Mahbubi (ö. 747/1346), *Şerhu'l-vikâye*, I-V, Amman 2006.
- Sahnûn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm b. Saîd et-Tenûhî (ö. 240/854), *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, I-VI, Beyrut 1905.
- Sayrafi, Ahû Mecdüddin Es'ad b. Yûsuf b. Ali el-Buhârî (ö. 1088/1677), *el-Fetâva's-Sayrafiyye*, müst. Muhammed b. Tarabay ez-Zakir, SK, Fatih 2378.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, XXX, Kahire 1324 - 1331.
- Serkis, Yûsuf b. İlyân (ö. 1351/1932), *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabîyye ve'l-mu'arreb*, I-II, Kahire 1346/1928.
- Sultan Muhyiddin Bahâdır Âlemgîr (ö. 1118/1707), *el-Fetâva'l-Hindîyye fi mezhebi Ebî Hanîfe (el-Fetâva'l-Âlemgîriyye)*, I-VI, Diyarbakır 1310.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris (ö. 204/819), *el-Ûm*, Bulak 1321-1326.
- Şâ'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali el-Mısri (ö. 973/1565), *et-Tabakâtü's-suğrâ*, Kahire 1990.
- Şahin, Ünal, *Zeylât ve İbn Nüceym'in Eserlerinde Ahkâmın Değişmesi Örneği*, İstanbul 2015, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Şemseddin Sâmî (ö. 1322/1904), *Kâmûsü'l-a'lâm*, I-VI, İstanbul 1311/1894.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî (ö. 1250/1834), *es-Seylü'l-cerrârî'l-mütedaffik ala Hadâiki'l-ehzâr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zayed, I-IV, Beyrut 1985.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan Ebû Abdillâh el-Hanefî (ö. 189/805), *el-Asl (el-Mebsûd)*, thk. Mehmet Boynukalın, I-XII, Beyrut 2012.
- Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420), *Câmîü'l-füsûleyn*, Ankara 2012, (Tıpkıbasım: İstanbul, SK, Halet Efendi 119).
- Şirbinî, Şemsuddin el-Hatîb Muhammed b. Ahmed el-Kahiri (ö. 977/1570), *Muğni'l-muhtâc ila marifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc*, I-IV, by. ty. (Birlikte: *Minhâcüt-talibîn / Ebû Zekerîyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref Nevevi*).
- Şürünbülâlî, Hasan b. Ammâr b. Yûsuf (ö. 1069/1659), *Hisâmü ahkâmü'l-muhakkikîn li-saddi'l-buğâtî'l-mu'tedîn 'an evkâfi'l-müslimîn*, Mektebetü'l-Ezheriyye (Mahtûta), by. 1050/1640.
- Takiyyüddin et-Temîmî, İbn Abdülkadir (ö. 1010/1601), *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, I-IV, Riyad 1983.
- Tarsûsî, Necmeddin Efendi (ö. 758/1357), *Enfa'u'l-vesâil ilâ tahriri'l-mesâil (Fetâva't-Tarsûsiyye)*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Yazma-Fıkıh, 382, (İSAMK CD0365).
- _____, *ed-Dürretü's-seniyye fi şerhi'l-Fevâidi'l-fikhiyye*, SK, Feyzullah Efendi, 818.

- Trablusî, Burhaneddin İbrâhim b. Musa (ö. 922/1516), *Kitâbü'l-İsâf fi ahkâmi'l-evkâf*, Mekke 1986.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Şeyhüttâife Muhammed b. Hasan b. Ali (ö. 460/1067), *en-Nihâye fi mücerredi'l-fıkh ve'l-fetâvâ*, Beyrut 1980, (*en-Nihâye*).
- Ubeydî, İbrahim Abdüllatif, *İstibdâlü'l-vakf Rü'ye şer'iyye İktisâdiyye Kânûniyye, Dâiretü'ş-şüünü'l-İslâmiyye*, Dubai 1430/2009.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed (ö. 468 /1075), *el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd*, I-IV, Beyrut 1415 /1994.
- Zâhidî, Ebü'r-Reca Necmeddin Muhtâr b. Mahmûd (ö. 658/1260), *Kunyetü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Yazma-Fıkıh, 312, yy. ty. (İSAMK CD0311).
- Zeyla'î, Fahreddin Osman b. Ali (ö. 743/1342), *Tebyinü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik*, I-VI, Bulak 1313.
- Ziriklî, Hayruddîn (ö. 1396/1976), *el-A'lâm Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arab ve'l-musta'rabîn ve'l-müsteşrikîn*, I-XI, Beyrut 1969.

الرسالة الثانية والثلاثون (في صورة بيع الوقف لا على وجه الاستبدال)

١٠٢١ . الحمد لله وحده وصلى الله وسلم على من لا نبي بعده محمد وآله وصحبه وسلم (وبعد) :

١٠٢٢ . فإن مسألة بيع الأوقاف لا على وجه الاستبدال فاسداً أو باطلاً فقال الزليعي والمحقق ابن الهمام : إذا جمع بين وقف وملك وباعها ففيه روايتان ، في رواية يفسد في الملك . والأصح أنه يجوز في الملك لأن الوقف مال ولهذا ينتفع به انتفاع الأموال غير أنه لا يباع لأجل حق تعلق به ، وذلك لا يوجب فساد العقد فيها ضم إليه كالمُدبَّر ونحوه . (انتهى) .

١٠٢٣ . وأما مسألة تفويض الاستبدال إلى القاضي فقال في «الإسعاف في أحكام الأوقاف» : وأما إذا لم يشترط الواقف الاستبدال ، فَقد أشار في السير إلى أنه لا يملكه إلا القاضي إذا رأى المصلحة في ذلك . (انتهى) .

١٠٢٤ . وقد أخذ من «فتاوى قاضيخان» بحروفه ، وأعجب من ذلك أن الواقف لو شرط أن لا يستبدل وقفه قال الإمام الطَّرْسُوسِيّ : أن الشرط باطل لكونه مخالفاً للشرع ، كما لو شرط أن ليس للقاضي تَكَلُّمٌ في وقفه كان الشرط باطلاً ، وأقره على ذلك في «شرح المنظومة» .

١٠٢٥ . وأما مسألة أن القضاء بالوقف لا يكون على الكافة بخلاف القضاء بالحرية فقال قاضيخان في «فتاواه» : أرض في يد رجل ادعى أنها وقف وبين شرائط الوقفية وقضى القاضي بالوقف ثم جاء آخر وادعى أنها ملكه .

١٠٢٦-١٠٢٧ . قالوا: تقبل بينة المدعى لأن القضاء بالوقف بمنزلة استحقاق الملك وليس بتحرير .

ألا ترى أنه لو جمع بين وقف وملك وباعها صفقة واحدة لا يجوز بيع الوقف و جاز بيع الملك ولو جمع بين عبد وحر وباعها صفقة واحدة لا يجوز بيع الحر و جاز بيع العبد .

دل على أن القضاء بالوقف بمنزلة القضاء بالملك وفي الملك القضاء يقتصر على المقضي عليه وعلى من تلقى الملك منه . (انتهى) .

١٠٢٨ . وأما مسألة هبة المستبدل البائع للوقف الثمن فقال : قاضيخان في «فتاواه» : ولو باع الوقف ووهب الثمن صحت الهبة ويضمن الثمن في قول أبي حَنِيفَةَ ، وقال : أبو يُوسُفَ : لا تصح الهبة . (انتهى) .

١٠٢٩ . وتبعه على ذلك في «الإسعاف» .

١٠٣٠ . وأما مسألة بيعه بغبن فاحش فقال مولانا قاضيخان في « فتاواه » : ولو باع أرض الوقف بثمن فيه غبن فاحش لا يجوز بيعه في قول أبي يوسف وهلال ؛ لأن القيم بمنزلة الوكيل فلا يملك البيع بغبن فاحش ، ولو كان أبو حنيفة يميز بيع الوقف بشرط الاستبدال لأجاز بيع القيم إذا كان بغبن فاحش كالوكيل بالبيع . (انتهى) .

١٠٣١ . ويمكن أن تؤخذ صحة الاستبدال من قول أبي يوسف وصحة البيع بغبن فاحش من قول أبي حنيفة بناء على صحة التعليق في الحكم من قولين .

١٠٣٢ . قال في « الفتاوى البرازية » من (كتاب الصلاة) من (فصل زلة القارئ) : ومن علماء « خوارزم » من اختار عدم الفساد بالخطأ في القراءة آخذاً بمذهب الإمام الشافعي ، فقال : الباقوهجي مذهبه من غير الفاتحة فقال : أخذت من مذهبه الإطلاق وتركت القيد لما تقرر في كلام محمد أن المجتهد يتبع الدلائل .

لا القائل حتى صح القضاء بصحة النكاح بعبارة النساء على الغائب . (انتهى) .

١٠٣٣ . وما وقع في آخر تحرير ابن الهمام من منع التلفيق فإنها عزاه إلى بعض المتأخرين وليس هذا هو المذهب .

١٠٣٤ . وأما مسألة ما إذا شهدت بينة أن البيع وقع بخمسين ألف درهم وشهدت بينة أخرى أنه وقع بعشرين ألف فقد تعارضتا في قدره ، فقال في « الهداية » من (باب التحالف) : تقدم المثبتة للزيادة . وأما مسألة أن قضاء القاضي المتصف بالعلم والعمل يصاب عن الإبطال فقال ابن العرس في « الفوائد الفقهية » : قالوا : قضاء القاضي العالم العادل لا يتعقب ويحمل حاله على السداد بخلاف قضاء غيره . (انتهى) .

فكيف يتعقب شيخ مشايخ الإسلام الطرابلسي المتصف بهما إجماعاً !

١٠٣٥ . وأما مسألة البينتين إذا تعارضتا في الصحة والفساد فقال الإمام الزاهدي في « فتاواه » إن بينة الصحة أولى من بينة الفساد ؛ فإن الأصل أن كل بيتين لو اجتمعتا في حالة واحدة سقطتا لوجود الكذب في إحدهما ، وأما لو بدأ الحاكم بالحكم في إحدهما لا يتعين الكذب في الأخرى . (انتهى) .

١٠٣٦ . وقال في الموثق في مكتوب بإبطال الاستبدال إنه بيع بثمن بخس فالبخس من الألفاظ المشتركة يوجب خللاً في المكتوب يمنع قبوله والعمل بما فيه كما تقدم ، قال القاضي في تفسير قوله تعالى { وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ } أي مبخوس لزيفه أو لنقصانه . (انتهى) .

١٠٣٧ . وقال : الإمام فخر الدين الرزائي في « التفسير الكبير » : وقال ابن عباس رضي الله عنهما : البخس الحرام لأن ثمن الحرام حرام . وقال : وكل بخس في كتاب الله تعالى نقصان إلا هذا فإنه الحرام .

- ١٠٣٨ . وقال الواحديّ : ويسمّي الحرام بخساً لأنه ناقص البركة .
- ١٠٣٩ . وقال قتادة : البخس الظلم والظلم نقصان يقال : ظلمه أي نقصه .
- ١٠٤٠ . وقال عكرمة والشّعبيّ : البخس القليل .
- ١٠٤١ . وقيل : ما نقص عن القيمة نقصانا ظاهرا .
- ١٠٤٢ . وقيل : إذا كانت الدراهم زيوفاً ناقصة العيار .
- ١٠٤٣ . قال الواحدي : وعلى الأقوال كلها البخس مصدر وُضِعَ موضع الاسم والمعنى بـ « شمن مبخوس » (انتهى كلام الإمام) .
- ١٠٤٤ . وقال الجوهريّ في « الصحاح » : « البخس الناقص ، وقد بَخَسَهُ حَقَّهُ بِيُخْسِهِ بَخْسًا إِذَا نَقَصَهُ ، يقال للبيع إذا كان قصداً : لا بَخْسَ فِيهِ وَلَا شَطَطَ ، وفي المثل : « تحسبها حمقاً وهي باخس » ، قال ثعلب : وإن شئت قلت : باخسةٌ ، والبخس أيضاً : أرضٌ تُنبتُ من غير سقيّ » . (انتهى) .
- ١٠٤٥ . وقال في « المصباح المنير » : « بخسه بخسا من باب نَفَعَ نَقَصَهُ أَوْ عَابَهُ ، فيتعدى إلى مفعولين ، وفي التنزيل قال تعالى { وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ } ، وبخستُ الكيلُ بخساً أي نَقَصْتُهُ ، وَثَمَنٌ بِاِخْسٍ نَاقِصٌ ، ويقال : بخست العين بخساً فقأتها » (انتهى) .
- ١٠٤٦ . وقال في « القاموس » : البخسُ النَّقْصُ وَالظُّلْمُ ، بَخَسَهُ كَمَنَعَهُ وَقَعَّ الْعَيْنَ بِالْإِصْبَعِ وَنَحَوَهَا ، وَأَرْضٌ تُنبتُ مِنْ غَيْرِ سَقْيٍ وَالْمَكْسُ ، وَتَحْسِبُهَا حَمَقًا وَهِيَ بَاخْسٌ - أَوْ : بَاخْسَةٌ - يُضْرَبُ مِثْلًا لِمَنْ يَتْبَالَهُ » (انتهى) .
- ١٠٤٧ . فقد ظهر أن للبخس معاني كثيرة ، فصار من الألفاظ المبهمة ، قال في « خلاصة الفتاوى » من (كتاب المحاضر والسجلات) :
- الأصل في المحاضر والسجلات أن يبالغ في الذكر والبيان بالصريح ، ولا يكتفي بالإجمال حتى قيل : لا يكتفي في المحاضر أن يكتب : حضر فلان وأحضر معه فلانا فادعى هذا الذي حضر عليه ، ولكن يكتب هذا الذي حضر على هذا الذي حضر معه وكذا يكتب عند ذكر المدعى عليه لفظة المدعي هذا والمدعى عليه هذا ، وينبغي أن يكتب في السجل حكم القاضي ولفظة الشهادة بتامها وما لم يذكر على وجهه لا يفتي بصحة السجل .
- ١٠٤٨ . وكذا لا يكتفي بقوله : وشهد الشهود على موافقة الدعوى ... إلى آخر ما ذكره .
- ١٠٤٩ . وفي « الفتاوى الصيرفية » : ولما استقصى ببخارى قاضي عنبسة - وكان إماما كاملا

- كان يكتب المحاضر ويستفتي عن صحتها الإمام الحُلَوَانِيّ، فكان يكتب في جميعها: لا ، والله أعلم . فجاءه القاضي يوما وقال : ما بال الشيخ يكتب في جميع محاضره ب (لا)؟!!

فقال : لأنها كلها فاسدة !

قال : وفيما إذا فسادها ؟

قال : يجب أن تتعلم لتعلم .

قال : جئتُك له .

فقال : فاعلم أنّ الخلل في ترك تفسير الشهادة ، ولا بد من تفسيرها لينظر فيها أصحححة أم لا ؟ . قال : فإني نظرت في المحاضر التي عندي من القضاة الذين كانوا قبلي وليس فيها تفسير الشهادة ، وعليها جوابك وجواب أقرانك وخَلْفِكَ بالصحة . ما بالي وحدي تشتط على ما لم تشتطه على غيري .

١٠٥٠ . فقال شمس الأئمة الحُلَوَانِيّ : إنما كان الأمر على ذلك لأن القاضي بتلك كان القاضي الإمام على السُعْدِي وكان يعرف الموافقة بين الدعوى والشهادة ، ولا يخفى عليه ذلك ، وكان قبله الشيخ الإمام أبو علي النَّسْفِيّ وكان يعلم ذلك ولا يخفى عليه ، فإذا رأيناها أطلقا في النسخة أنهم شهدوا شهادة موافقة للدعوى اكتفينا به وأفتينا بالصحة ، فأما أنت وأمثالك فلا نتق بالوقوف منهم على حقيقة ذلك فلا بد من التفسير (انتهى) .

١٠٥١ . وفي الخلاصة من (الفصل الثامن) في نَصْب الوصي : وفي فتاوى أهل سَمَرْقَنْد إذا كتب صك الوصاية أو التولية ، ولم يذكر جهة وصايته لا يصح ، ولو كتب أنه أوصى من جهة الحاكم أو متولي من جهة الحاكم ولم يُسَمَّ القاضي الذي نصبه والذي ولاه جاز ، وقيده في كتاب « الوقف » ، بأن يبين تاريخ نصبه (انتهى) .

١٠٥٢ . وعلى تقدير أن يكون المراد بالبخس النقصان لسباق الكلام وقرينة الحال عليه ففيه خلل أيضا ، ولو صرح بالنقصان ؛ لأنه لا بد من بيان أنه نقصان يسير أو فاحش ، وحكمهما مختلف ، والله أعلم بالصواب .

وهذا ما تيسرت كتابته وجمعه من الثلث الأخير من الليل ، يسر الله لكم كل خير بمحمد وآله وصحبه وشيعته ، آمين .

تمت الرسالة في صورة بيع الوقف لا على وجه الاستبدال إذا وقع كيف يعمل ويتلوها الرسالة الثالثة والثلاثون صورة حجة رفعت إلي